

Α' ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΗΜΕΡΙΔΑ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ

“Σύγχρονες Τάσεις και Προοπτικές”

Όργάνωση:

Τομέας Λατρείας, Αρχαιολογίας και Τέχνης
τοῦ Τμήματος Κοινωνικῆς Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς
Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Θεσσαλονίκη, 26 Μαΐου 2011

ἐναρκτήρια εἰσήγηση

ΓΡ. Θ. ΣΤΑΘΗΣ

ΟΜΟΤΙΜΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

“Ἡ Ψαλτικὴ Τέχνη σήμερα”

Η ΨΑΛΤΙΚΗ ΤΕΧΝΗ ΣΗΜΕΡΑ

γρ.θ.στάθης
όμότιμος καθηγητής

προοίμιο

Ψαλτική τέχνη...

ὦ, ποῦ μὲ φέρνεις θύμηση... Φτερούγισμα τῆς μνήμης·
μὴ, μὴ μὲ πᾶς στὰ τοπινὰ τῆς νιότης μου τὰ χρόνια,
γιατὶ θὰ βγοῦν φαντάσματα γιὰ νὰ μὲ σκιάξουν πάλι
καὶ νὰ μὲ κυνηγήσουνε γιὰ τὸ μεγάλο κρίμα,
π' ἀγάπησα ἀπ' τὴν καρδιὰ τὴν Ψαλτικὴ τὴν Τέχνη...

Ψαλτικὴ Τέχνη! Ποιὸς μιλοῦσε γιὰ ψαλτικὴ τέχνη πρὶν
ἀπ' τὸ 1970; καὶ ποιὸς χρησιμοποιοῦσε τὸν ὄρο αὐτὸ μὲ συ-
ναίσθηση ὅτι καταγίνεται μὲ μιὰ τέχνη, μία ἀπ' τὴς κύριες
καλὲς τέχνες; Ποιὸς πρόσεξε καλὰ καὶ τράβηξε ἔξω καὶ
πρόβαλε πὶς ἐπιγραφὲς τῆς Προθεωρίας τῶν χειρογράφων:
Ἄρχὴ σὺν Θεῷ τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης, ἢ, τῆς Παπαδικῆς
Τέχνης, ἢ, τῆς Μουσικῆς Τέχνης καὶ Ἐπιστήμης, πρὶν ἀπ'

τὴν πολύμοχθη ἐκπόνηση καὶ δημοσίευση τῶν ἀμιγῶν Καταλόγων τῶν μουσικῶν χειρογράφων τὸ 1975, κατὰ μιὰ ἀγαθὴ συγκυρία ἀπ’ τὸν ὑποφαινόμενο Γρηγόριο Στάθη καὶ τὸν Μανώλη Χατζηγιακουμῆ; Ὅλοι μιλοῦσαν καὶ ἔγραφαν γιὰ Βυζαντινὴ Μουσικὴ, γενικά, καὶ σὲ κάποιες περιπτώσεις ὑποψιασμένοι μελετητὲς γιὰ Βυζαντινὴ ἐκκλησιαστικὴ Μουσικὴ. Σήμερα, ποιοὶ μιλοῦν γιὰ Βυζαντινὴ Μουσικὴ, ἐννοῶντας τὴν ψαλτικὴ; λίγοι, πολὺ λίγοι, γιὰ νὰ μὴ πῶ κανένας, γιὰτὶ ὅλοι σεμνύνονται νὰ θεωροῦνται καλλιτέχνες, κάτοχοι καὶ ἐκφραστὲς μιᾶς καλῆς τέχνης, τῆς Ψαλτικῆς, καὶ μάλιστα πολλές φορές οἱ μοναδικοὶ ἐκφραστὲς καὶ οἱ ἀλαθητότεροι!

Ποιοὶ μιλοῦσαν παλαιότερα γιὰ Χοροὺς Ψαλτῶν; γιὰ Χορωδίεσ δὲν μιλοῦσαν ὅλοι; Ποιοὶ γνώριζαν τοὺς δασκάλους τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης, καὶ μάλιστα στὸν ψηλότερο ἀναβαθμὸ καταξίωσης, τοὺς Μαΐστορες; Καὶ γνωρίζουμε τώρα, μετὰ τοὺς “Μαΐστορες τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης”, καὶ μαΐστορες τῆς τᾶδε πόλης, καὶ δομεστίκους μιᾶς ἄλλης πόλης, καὶ δὲν ξέρω τί ἄλλο, πού χωρὶς τὸν προσδιορισμὸ “ψαλτικῆς τέχνης” θαρρεῖς πὼς πρόκειται γιὰ μαστόρους καὶ χπίστες αὐτῶν τῶν πόλεων!

Ποιὸς ἐπιχείρησε, μὲ ἐμπνευση καὶ ὄραμα, τὴν σύνταξη μιᾶς Ἐπετηρίδας τῶν Ἱεροψαλτῶν τῆς Ἑλλάδος, μὲ αὐτοβιογραφικὰ σημειώματα πᾶνω σὲ συγκεκριμένο σχέδιο καταγραφῆς στοιχείων τῶν φορέων αὐτῆς τῆς πτυχῆς τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ; Καὶ ποιοὶ δὲν θέλησαν νὰ προχωρήσει τὸ ἔργο τῆς συμπίλησης μιᾶς τέτοιας Ἐπετηρίδας; Κι

ἀκόμα, δὲν ἔγραψαν γράμματα κάποιοι στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν νὰ μὴ ἰδρυθῆ ἕδρα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, καὶ παραπέρα, νὰ μὴ ἐκλεγῆ ὁ ὑποφαινόμενος σ' αὐτὴν τὴν ἕδρα, γιὰ τὴν “θὰ χάσουν τὸ ψωμί τους”, ὡς δάσκαλοι στὰ Ὁδεῖα καὶ πὶς Σχολές Βυζαντινῆς Μουσικῆς! Καὶ δὲν κατέφυγαν σὲ ἐξωπανεπιστημιακούς “τάχα εἰδήμονες” νὰ κρίνουν τὸ ἔργο τοῦ μοναδικοῦ πάλι ὑποψηφίου, καὶ τοῦ μόνου μέχρι τότε διδάκτορος Ὑμνολογίας μὲ θέμα τὴν Βυζαντινὴ Μελοδοιοποιία; Καὶ δὲν χρειάστηκαν τρία χρόνια ἀπ’ τὴν ὑποβολὴ τῆς διατριβῆς “ἐπὶ ὑφηγεσίᾳ” γιὰ νὰ δεῖσει καὶ τὴν κρίνει ὁ σύνολος ἀριθμὸς τῶν καθηγητῶν τότε; ὦ, ποῦ μὲ φέρνεις θύμηση...

Ἡ λεωφόρος τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης, φίλοι μου, εἶναι ἀνοιγμένη μὲ πολὺ μόχθο καὶ ἀνύσταχτη ἐγνοια, καὶ εἶναι βαμμένη, πιστέψτε με, μὲ πολλὰ δάκρυα καὶ πολὺ αἷμα! Κι ἂν γύρισα τώρα πίσω τὸ ἔκανα ὄχι γιὰ νὰ μεμψῶ ἢ νὰ παραπονεθῶ, ἀλλὰ γιὰ νὰ μειδιάσω πάλι, καὶ νὰ δοξάσω τὸν Θεὸ ποῦ μὲ ἰκάνωσε νὰ κάνω αὐτὴν τὴν διαδρομὴν. Καὶ τώρα ξανακάνοντάς τιν μὲ τὴν θύμηση μπορῶ νὰ τὴν περιγράψω εἰδυλιακά, αὐτὴν τὴν λεωφόρο: ἔχει δεξιά καὶ ἀριστερὰ συστάδες καρποφόρων δέντρων· καὶ ἔχει καλλωπιστικὰ φυτὰ· καὶ ἔχει καὶ βρύσες ὁμορφες μὲ γάργαρο νερό. Στὸς κλῶνους κάθονται πουλιὰ καὶ κελαηδᾶνε· στὸς ἥσκιους ξαποσταίνουν ὀδοιπόροι· τ' ἀγέρι ὅπως περνᾶει κουνᾶει τὰ χρώματα καὶ χύνονται ἀγάλια οἱ ἀνασανιές οἱ μυρωμένες. Κι ὅποιος περνᾶει καὶ νογᾶει νοιώθει συνοδοιπόρους “τοὺς ψάλτες τοὺς μαῖστορες τῶν χίλιων τόσων χρόνων!”

Τί εἶναι ὅλα αὐτὰ πού λέω κι ὅπως τὰ λέω; Τὰ πρῶτα τὰ ξέρουσι λίγοι, οἱ ποθεινότατοι μαθητές μου, τὰ ἔγραφα κι ὅλας σκόρπια ἐδῶ κι ἐκεῖ· καί τὰ ξέρουσι κι ἐκεῖνοι πού ὑπονοῶ, –ὄσοι ζοῦν ἀκόμα, καλή τους ὥρα–, καί θὰ τὰ βρῆ καί θὰ τὰ πῆ “ὁ ἱστορικός τοῦ μέλλοντος” ὅπως συνήθως λέμε. Τ’ ἄλλα, τὰ καλά, τὰ εὐμορφα καί εὐόσμητα καί εὐνόστα, εἶναι τὸ σήμερον: ἡ Ψαλτικὴ Τέχνη σήμερον.

Α'.

α. οἱ διδάκτορες Βυζαντινῆς Μουσικολογίας – τὰ θέματα τῶν διατριβῶν

Ὁ καλὸς Θεὸς μοῦ φύτευε τὴν ἐγνοία νὰ βρῶ καί νὰ διαλέξω, καί μοῦ ἔστειλε κι ἐκεῖνος “εἰς περιουσιασμόν μου” ἄλλους πού δὲν τοὺς γνώριζα γιὰ νὰ δουλέψουν στὸν καλλιστάφυλο ἀμπελῶνα τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς παράδοσης· κι ἔτσι μὲ αὐτὴ τὴ χάρη λογίζομαι κι ἐγὼ δάσκαλος. Πενήντα ἀκριβῶς εἶναι οἱ ὑποψήφιοι διδάκτορες – μαθητές μου στὸ εὐρύτερο γνωστικὸ ἀντικείμενο τῆς Βυζαντινῆς Μουσικολογίας καὶ Ψαλτικῆς Τέχνης στὸ Τμῆμα Μουσικῶν Σπουδῶν καὶ παρεμφερῶς τῆς Λειτουργιολογίας στὸ Τμῆμα Κοινωνικῆς Θεολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν· μεταξὺ τους πέντε ἀλλοδαποί, καὶ πέντε γυναῖκες. Ἀπὸ αὐτοὺς τελείωσαν πρὸς διατριβὴς τους καὶ ἀναγορεύτηκαν διδάκτορες εἰκοσιέξι· τρεῖς ἀπὸ αὐτοὺς στὸ γνωστικὸ ἀντικείμενο τῆς Λειτουργικῆς στὴν Θεολογικὴ Σχολή. Καί εἶναι συνάδελφοι καθηγητὲς ἐκλεγ-

μένοι δέκα-δώδεκα ἀπὸ αὐτοῦς. Ἐλπίζω νὰ τελειώσουν πὶς διατριβές τους καὶ τρεῖς τέσσερις ἀκόμα. Κι ἔχουν διαγραφή μὲ αἴτησή τους δέκα-δώδεκα. Καὶ τῷ Θεῷ χάρις!

Παράλληλα, οἱ δυὸ συνάδελφοι καθηγητές, Ἀντώνιος Ἀλυγιζάκης καὶ Δημήτριος Γιαννέλος, –κι ἡ ταπεινότης μου βρέθηκε στὸ δρόμο τους καὶ χαίρω πού βοήθησα νὰ πᾶνε παραπέρα–, φρόντισαν τοὺς δικούς τους μαθητές ν' αναγορευτοῦν ἀπ' αὐτοὺς κάποιοι διδάκτορες, καὶ μὲ τὴν δική μου συμμετοχὴ στὶς τριμελεῖς ἢ ἐπταμελεῖς ἐπιτροπές. Κι ἓνας ἢ δυὸ-τρεῖς ἀκόμα διδάκτορες σὲ θέματα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας ἐκπόνησαν πὶς διατριβές τους σὲ ἄλλους συναδέλφους ἄλλων γνωστικῶν ἀντικειμένων. Ὅλοι αὐτοὶ τώρα συναποτελοῦν τὴν χορεία τῆς νέας γενιᾶς τῶν Βυζαντινομουσικολόγων κι εἶναι ὁ πλουτισμὸς τῆς χώρας μας στὸν χῶρο τῆς Βυζαντινῆς Μουσικολογίας καὶ Ψαλτικῆς Τέχνης. Ὁ Θεὸς νὰ τοὺς εὐλογεῖ νὰ προκόβουν πάντοτε καὶ μὲ πλατεῖα καρδιά καὶ σχέση ἀγαπητῶν παραδελφῶν μεταξύ τους νὰ φροντίσουν τὰ νεόφυτα πού θὰ τοὺς ἐμπιστευθῇ ὁ Θεός.

Ἐνας ἀπ' αὐτοὺς εἶναι κι ὁ ἀγαπητός μου παπασπύρος, διδάκτορας – μαθητής μου, ἐπίκουρος καθηγητὴς τώρα ἐδῶ, πού εἶχε τὴν ἐμπνευση νὰ εἰσηγηθῇ στὸν Τομέα καὶ ὀργανώσει αὐτὴν τὴν Ἡμερίδα, μὲ τὴν συνευδοκία καὶ ἀντίληψη τοῦ Κοσμήτορος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς κυρίου Μιχαὴλ Τρίτου καὶ τῆς ἀντιπρυτάνεως τῆς καθηγήτριας κυρίας Δέσποινας Λάλιου.

Τὰ θέματα τῶν διατριβῶν, πού οἱ ἴδιοι –πολὺ λίγοι–

ἐπέλεξαν καὶ πού τοὺς δόθηκαν ἀπ' τοὺς συμβούλους καθηγητές, κι ἐδῶ μιῶ γιὰ τὴν ἀφεντιά μου, καλύπτουν ὅλο τὸ φάσμα τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς, νοούμενης ὡς αὐτόνομου μουσικοῦ πολιτισμοῦ. Δηλαδή· θέματα πού ἀφοροῦν: σὲ Γένη καὶ Εἶδη μελοποιίας, σὲ προσωπογραφίες μελοποιῶν, σὲ συγκεκριμένες περιόδους ἐξελίξεως τῆς σημειογραφίας καὶ μελοποιίας, σὲ θέματα μορφολογίας, καὶ θέματα ἁρμονικὰ καὶ προσδιορισμοῦ τῶν ποικίλων φωνητικῶν διαστημάτων, στὴν περιεχόμενη στὰ χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς κοσμικὴ μουσικὴ, στὴν θεωρητικὴ προσέγγιση τῆς ἐξωτερικῆς Μουσικῆς, στὴν ψαλτικὴ παράδοση τῆς Ρουμανίας, καὶ τῆς ἀραβόφωνης λατρείας, κ. ἄ. Τὸ Ἰδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας ἐξέδωκε ἤδη δεκαπέντε διδακτορικὲς διατριβές.

β. τὰ μουσικὰ σχολεῖα

Στὴν εὐδοκίμηση τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης, παράλληλα μὲ τὴν καλλιέργεια καὶ ἄλλων σημαντικῶν πτυχῶν τῆς μουσικῆς γενικότερα, συνέβαλε καὶ ὁ θεσμὸς τῶν Μουσικῶν Σχολείων στὴν ἐκπαίδευση τῆς χώρας μας. Καὶ θὰ ἤθελα ἐδῶ, χωρὶς νὰ ἴναι περιαυτολογία, νὰ ἀναφερθῶ στὸ Ὑπόμνημά μου πρὸς τὴν Ἱερὰ Σύνοδο τὸ 1979 “περὶ Βυζαντινῆς Μουσικῆς καὶ μουσικῆς παιδείας γενικότερα”, πού δημοσιεύτηκε σὲ συνέχειες στὸ περιοδικὸ Ἐκκλησία καὶ κυκλοφορήθηκε ὡς ἀνάτυπο μὲ τὸν τίτλο “Καλονάρχημα” τὸ 1981 καὶ ὑποβλήθηκε σὲ ὑπουργεῖα καὶ πολλοὺς ἀρμόδιους, ὅπου γιὰ πρώτη φορὰ γίνεται λόγος εἰδικὸς γιὰ τὴν ἰδρυση Μουσικῶν Γυμνασίων, στὸ τρίτο μέρος τοῦ ὑπομνήματος. Καὶ λέγονται ἐκεῖ πολλὰ

καλὰ πράγματα. Στὰ Μουσικὰ Σχολεῖα, μὲ τὴν φροντίδα πολλῶν ἀνθρώπων, ποὺ μόχθησαν στὸν καταρτισμὸ τοῦ προγράμματος σπουδῶν, ἡ Ἑλληνικὴ Μουσικὴ, ὡς Ψαλτικὴ καὶ ὡς Δημοτικὸ Τραγούδι καὶ Χορὸς μαζὶ καὶ ὡς Ὀργανοπαιξία, βρῆκε τὴ θέση της καὶ ἔδωκε τοὺς καρπούς της. Γέμισαν οἱ πόλεις μὲ συγκροτήματα (κομπανίες ἢ ζυγίες) ἑλληνικῆς μουσικῆς ἀπ’ τοὺς μαθητὲς καὶ μαθήτριες τῶν Μουσικῶν Σχολείων, –καὶ μετέπειτα καὶ τῶν Τμημάτων Μουσικῶν Σπουδῶν τῶν Πανεπιστημίων μας–, καὶ ξανατραγουδήθηκαν καὶ χορεύτηκαν παλαιὰ λησμονημένα τραγούδια, ποὺ τὸ φιλότιμο τῶν ἐρευνητῶν τὰ ἀνάστυραν ἀπ’ τὰ σεντούκια τῆς γαργιάς, θαρρεῖς, καὶ μπολιάστηκε μιὰ γενιὰ νεοελλήνων μὲ τὴν ἔκφραση τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς. Καὶ μπολιάστηκε ἡ τραγουδοποιητικὴ διάθεση τῶν συνθετῶν, γιὰ τὸ ὄχι μελοποιῶν, μὲ τοὺς τρόπους καὶ τὰ τετράχορδα καὶ τὰ ποικίλα “λεπτά” διαστήματα τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς, κατὰ πῶς καὶ καταλεπτῶς τὰ Θεωρητικὰ τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης τὰ διδάσκουν.

γ. τὰ Τμήματα Μουσικῶν Σπουδῶν

Ἡ ἴδρυση τῶν Τμημάτων Μουσικῶν Σπουδῶν στὰ Πανεπιστήμιά μας, τὸ Ἀριστοτέλειο πρῶτα τὸ 1985, τὸ Ἐθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Ἀθηνῶν τὸ 1989, τὸ Ἴόνιο ἕνα χρόνο μετὰ καὶ τὸ Μακεδονίας λίγο ἀργότερα, σηματοδότησαν τὴν πλήρη ἀνάπτυξη τῶν μουσικολογικῶν σπουδῶν καὶ γιὰ τὴν Βυζαντινὴ Μουσικὴ ὡς Ψαλτικὴ Τέχνη καὶ ὡς Ἑλληνικὴ Μουσικὴ στὸ σύνολό της, ἄλλο περισσότερο καὶ ἄλλο λιγό-

τερο. Σ' αὐτὰ τὰ Τμήματα βρῆκαν τὴν πόρτα ἀνοιχτὴ καὶ μπῆκαν οἱ ἔραστὲς τῆς μουσικολογικῆς σοφίας, καὶ βγῆκαν οἱ τόσοι διδάκτορες καὶ τώρα καθηγητὲς τους.

δ. οἱ χοροὶ ψαλτῶν

Σήμερα, πέρα ἀπ' τοὺς παλαίφατους Χοροὺς Ψαλτῶν, –οἱ ἴδιοι θέλουν νὰ λέγονται Χορωδίες–, τοῦ Πανελληνίου Συλλόγου Ἱεροψαλτῶν “Ρωμανὸς ὁ Μελωδὸς καὶ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός” στὴν Ἀθήνα, καὶ τοῦ Συνδέσμου Ἱεροψαλτῶν Θεσσαλονίκης “Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός”, ἂν κάνουμε σωστὴ καταμέτρηση, θὰ πρέπει νὰ ξεπερνοῦν τοὺς ἑκατὸ οἱ Χοροὶ Ψαλτῶν σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα, ἄλλοι σημαντικοὶ κι ἄλλοι ὄχι καὶ τόσο· καὶ κάθε χρόνο ἴσως νὰ γεννιέται κι ἄλλος ἓνας, ὅπου ἡ φιλοτιμία ζηλωτῶν ἐρευνητῶν καὶ πρωτοψαλτῶν ἐκδηλώνεται καὶ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο. Οἱ Σχολές Βυζαντινῆς Μουσικῆς τῶν Ὠδείων καὶ τῶν Μητροπόλεων κυρίως, τῶν διαφόρων πολιτιστικῶν Συλλόγων καὶ ἄλλων ἰδρυμάτων ἢ φορέων ἔχουν καὶ τὴν Χορωδία τους, μὲ τὴν ὁποία ἐρμηνεύουν τροπάρια καὶ συνθέσεις τῆς Ψαλτικῆς ἀμιγῶς, ἢ καὶ μαζὶ μὲ τραγούδια ποικίλα, δημοτικὰ ἑλληνικὰ καὶ τῆς λεγόμενης “καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς”, μαζὶ καὶ μὲ ὀρχήστρα καὶ ὀργανοπαιξίες πολλές φορές. Καὶ πολλές φορές, πράγμα ὄχι καλὸ, καὶ μάλιστα ἐπικίνδυνο, συνοδεύουν μὲ ὀργανοπαιξία τὰ παραδεδωμένα καὶ κατερωμένα μόνο ὡς Φωνητικὰ ψάλλματα τῆς λατρείας μας.

Ἡ γνώση τῶν πραγμάτων, πέρ' ἀπ' τὸν ζῆλο ἢ ἄλλες σκοπιμότητες, καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ ἐξακρίβωση, μαζὶ μὲ τὸν

ἀπολυπραγμόνητο σεβασμὸ τῆς παράδοσης, ὅταν ἀποτελοῦν τοὺς στήμονες καὶ τοὺς ἐστῶτες φθόγγους, κανοναρχοῦν καὶ τὴν ὀρθὴν καὶ σοβαρὴν χορική ἐρμηνεία τῶν μελοποιημάτων τῶν μεγάλων μελοποιῶν τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης, τῶν παλαιότερων βυζαντινῶν καὶ τῶν μεταβυζαντινῶν καὶ τῶν νεωτέρων, καὶ ὄχι μόνον τῶν ἐντελῶς συγχρόνων τάδε ἢ τάδε πρωτοψαλτῶν καὶ διδασκάλων. Αὐτὴν τὴν σοβαρὴν ἐνασχόληση διακονοῦν λίγοι Χοροὶ Ψαλτῶν, μὲ καταλύτες κάποιους ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ ἐξακτινώνονται σὲ παράλληλες ἐπαινετὲς δραστηριότητες τῶν μαθητῶν καὶ ἀποστόλων τῶν πρώτων διδασκάντων καὶ χοραρχῶν, γιὰ ν' ἀποφύγῃ ν' ἀναφερθῶ σὲ ὀνόματα καὶ προσωποληψίες.

ε. τὰ συνέδρια

Τὴν τελευταία δεκαετία ἡ Ψαλτικὴ Τέχνη βάζει τὰ καλά της καὶ στολίζεται καὶ πάει στὰ Διεθνῆ Συνέδρια. «Θεωρία καὶ Πράξις τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης» εἶναι ὁ τίτλος ποὺ στεγάζει τὰ ἀνὰ τριετία συγκαλούμενα διεθνῆ συνέδρια ἀπ' τὸ Ἰδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, τοῦ ὁποῖου διευθυντὴς – ἄμισθος κατὰ τὴν θέλησή μου – εἶμαι ὁ ὑποφαινόμενος. Πραγματοποιήθηκαν τέσσερα μέχρι τώρα· τὸ πρῶτο, τὸ σωτήριον ἔτος 2000, πανελλήνιο καὶ τὰ ἄλλα τρία, τὸ 2003, 2006, 2009 διεθνῆ· καὶ θὰ συγκληθῇ τὸ πέμπτο τοῦ χρόνου. Ἡ τριπλῆ διαστρωμάτωση τῶν συνεδρίων, μὲ ἐπιστημονικὲς εἰσηγήσεις καὶ ἀνακοινώσεις, μὲ ὀλιγόλεπτες ἀνακοινώσεις καὶ συζητήσεις γιὰ τὴν συμμετοχὴ κυρίως τῶν νέων ἐρευνητῶν, καὶ

μέ ψαλπικές ἐκδηλώσεις ἐπέτρεψε τὴν συμμετοχὴ περισσότερων ἀπὸ ἑκατονταεπίκοσι μελετητῶν, τῶν ὁποίων οἱ ἀνακοινώσεις δημοσιεύθηκαν στὰ ὁμότιπλα Πρακτικὰ τῶν Συνεδρίων, καὶ εἴκοσι τουλάχιστον Χορῶν Ψαλτῶν ἀπ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα. Καὶ ἐπιλογές ἀπὸ τὰ ψάλματα ἐκδόθηκαν στὴ σειρά τῶν ἄλμπουμς δίσκων ἀκτίνας “Ψάλατε συνετῶς τῷ Θεῷ” Α', Β', Γ' καὶ Δ'. Καὶ ἔγιναν καὶ γίνονται Ἡμερίδες καὶ Συμπόσια ἐδῶ κι ἐκεῖ γιὰ τὴν Ψαλπικὴ Τέχνη· καὶ βέβαια ἀνταποκρίνονται καὶ συμμετέχουν οἱ καλοὶ καὶ ἀκάματοι ἐρευνητὲς κι ἐδῶ καὶ σὲ χῶρες τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς σὲ συνέδρια καὶ πρωτοβουλίες γιὰ τὴν γνωριμία τῆς Ψαλπικῆς Τέχνης.

5. οἱ ἠχογραφήσεις – τὰ περιοδικὰ

Καὶ εἶναι αὐτονόητο ὅτι ἔγιναν καλὲς καὶ σὲ κάποιες περιπτώσεις καταπληχτικὲς καὶ ἀνεπανάληπτες ἠχογραφήσεις καὶ δισκογραφικὲς παραγωγές, μὲ δίσκους βινυλίου καὶ κασέττες παλαιότερα καὶ τώρα δίσκους ἀκτίνας. Καὶ μᾶλλον ὑπάρχει εὐγενὴς ἀμίλλα ποιός θὰ ἐκδώσει ἓνα ἢ περισσότερους δίσκους μὲ ὅσο τὸ δυνατὸ πληρέστερη τεκμηρίωση καὶ διγλωσσο καὶ τρίγλωσσο κείμενα καὶ σχόλια, καὶ ὠραϊσμένες μὲ εἰκόνες καὶ παντοῖα ἐγχρωμα στολίδια σελίδες τῶν πολυφύλλων βιβλιδίων. Σ' αὐτὸ συμβάλλουν καὶ φορεῖς καὶ μοναστήρια ποὺ εὐεργετοῦν πῶς καλὲς προσπάθειες. Ἀκριβῶς, ἡ καλὴ καὶ σοβαρὴ προσπάθεια ἔχει σημασία· ἡ καλὴ καὶ ὀρθὴ ἐρμηνεία τῶν ψαλμάτων καὶ ἡ ἱστορικὴ τεκμηρίωση καὶ θεωρητικὴ καὶ αἰσθητικὴ ἀνάλυση, γιὰ μιὰ ἰδιότυπη ἐκλαί-

κευμένη διδασχὴ τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης. Κι εἶναι αὐτὴ ἡ περιήχηση, τὸ ἄκουσμα τῆς ἐκφρασης τῆς ψαλτικῆς ὀρθόδοξης λατρείας ἀπ’ τοὺς Ἕλληνας ψάλτες καὶ τοὺς χοροὺς ψαλτῶν, ποὺ ἀπλώνεται σὰν μαγιάδι καὶ περιήχημα καὶ καταλαμβάνει “πάντα τῆς οἰκουμένης τὰ πέρατα”. Καὶ πρέπει καὶ γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ οἱ δισκογραφικὲς παραγωγὲς νὰ εἶναι σοβαρὲς καὶ προσεγμμένες γιὰ νὰ συμβάλουν σὲ σοβαρὸ ἐπηρεασμὸ καὶ μαθητεία καὶ ψαλτικὴ παιδαγωγία τῶν ἀλλογλώσσων ὁμοδόξων ἀδελφῶν μας πρῶτα, καὶ ὅλων τῶν ἐραστῶν τῶν ψαλτικῶν ἀκουσμάτων γενικά.

Χρονίζει βέβαια ἡ ἐκδοσις τοῦ ἀναγγελθέντος ἀπὸ καιρὸ εἰδικοῦ περιοδικοῦ “Ἀνατολῆς τὸ Περιήχημα” μὲ τὴν φιλοδοξία ν’ ἀποτελέσει τὴν στέγη γιὰ τὴν δημοσίευση πολλῶν, –ὅσων ὁ Θεὸς εὐδοκήσει–, νέων ἐρευνητικῶν ἐργασιῶν καὶ μελετῶν γιὰ θέματα τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης καὶ εὐρύτερα τοῦ μουσικοῦ περιηχήματος τῆς ὀρθόδοξης Ἀνατολῆς. Οἱ ὅποι-εσδήποτε παρεμφερεῖς προσπάθειες χαιρετίζονται μὲ χαρμόσυνα συναισθήματα. Ὁ πλουτισμὸς σὲ γνώση εἶναι τὸ ἀνάπαυμα τῶν ἐρευνητῶν.

Β'.

Πολλὰ ἀκόμα εἶναι τὰ ὅσα φανερώνουν αὐτὴ ἢ τὴν ἄλλη πτυχὴ τῆς πολύτεχνης τέχνης, τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης σήμε-ρα, κι εἶναι συμβολές, μικρὲς ἢ μεγαλύτερες, πολλῶν ψαλτῶν καὶ ἐπιστημόνων μουσικολόγων. Δὲν καταγίνομαι ὁμῶς

ἄλλο ἐδῶ μὲ τὴν καταγραφή τους. Προκρίνω καὶ θέλω τώρα νὰ προβῶ σὲ οὐσιαστικούς ὀρισμούς καὶ διδασκαλικές ὑποδείξεις, μὲ ἀγάπη κι εὐχή γιὰ εὐόδωσή τους.

ζ. Ψαλπικὴ Τέχνη = ὁ αὐτόνομος Ἑλληνικὸς Μουσικὸς Πολιτισμὸς

Ἡ Ψαλπικὴ Τέχνη, βυζαντινὴ καὶ μεταβυζαντινὴ καὶ νεώτερη ἑλληνικὴ, εἶναι καὶ πρέπει νὰ κηρύττεται, ὁ αὐτόνομος Ἑλληνικὸς Μουσικὸς Πολιτισμὸς. Εἶναι δημιούργημα τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ πολιτισμοῦ, μὲ πλήρες καὶ αὐτοτελές σύστημα σημειογραφίας, ποὺ στὴν πρωτογένεσή της στὰ μέσα τοῦ ἰ' αἰῶνος εἶναι ἀπότοκο τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφάβητου· κι εἶναι καὶ τὸ ἴδιο ἓνα σοφὸ ἠχητικὸ ἀλφάβητο. Αὐτὴ ἡ λεπτολόγια παρατήρησή μου καὶ προβολὴ καὶ ἀποφασιστικὴ συμβολὴ μου στὴν σύνοδο τοῦ Διεθνoῦς Ὁργανισμοῦ Κωδικοποίησης (ISO) στὸ Τόκυο τὸ 1995, μὲσω τοῦ Ἑλληνικοῦ Ὁργανισμοῦ Τυποποιήσεως (ΕΛΟΤ), ἔφερε τὸ αἴσιο ἀποτέλεσμα τῆς παγκόσμιας κωδικοποίησης (στὴ σύνοδο τῆς 4 Ἰουλίου 1997 στὸ Ἡράκλειο Κρήτης) ὅλων τῶν σημαδιῶν (246 συνολικά) τῆς Ψαλπικῆς Τέχνης, ἀπ' τὴν πρωτοφανέρωσή τους τὸν ἰ' αἰῶνα μέχρι σήμερα.

Αὐτὸς ὁ ἑλληνικὸς μουσικὸς πολιτισμὸς ὡς Βυζαντινὴ Μουσικὴ εἶναι ὁ μουσικὸς πολιτισμὸς μιᾶς αὐτοκρατορίας, τῆς μακραίωνης Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας μὲ τὴν ὀρθόδοξη πίστη καὶ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα. Τὴν κλασσικὴ Βυζαντινὴ Μουσικὴ ἢ Ψαλπικὴ Τέχνη, πρέπει νὰ τὴν ἀναζητήσουμε τὸν ἰδ' καὶ ἰε' αἰῶνα, –τότε ποὺ ἀνθοῦν καὶ ἀκμάζουν στὴν τε-

λευταία τους βυζαντινή ανάλαμπη και οι άλλες καλές τέχνες, η αρχιτεκτονική και ναοδομία, η άγιογραφία, η κεντητική—, κι ακόμα στους μεταβυζαντινούς αιώνες, τους νεοκλασσικούς θά τους λέγαμε. Ή Βυζαντινή Μουσική δὲν γεννήθηκε με τὴν Νέα Μέθοδο τῆς αναλυτικῆς σημειογραφίας τὸ 1814· τότε, πού ἦταν ἡ ἀρχὴ τῆς τέταρτης περιόδου ἐξέλιξης τῆς σημειογραφίας, παραδόθηκε εὐκολη γιὰ ἐκμάθηση, καὶ φεῦ! εὐάλωτη γιὰ πολλές ἐρμηνευτικὲς προσεγγίσεις καὶ σχεδὸν παρερμηνεῖες. Πολλές; ὅσοι εἶναι καὶ οἱ ψάλτες μας πού θέλουν νὰ τὴν περιορίσουν στὰ λαρῦγγα τους.

☛ Παρακαλῶ, κρατᾶτε τὴν ἐπισήμανση· ἡ Ψαλτικὴ Τέχνη στὴν διαχρονικότητά της εἶναι ὁ ἀκραιφνὴς Ἑλληνικὸς Μουσικὸς Πολιτισμὸς.

η. πλήρες σύστημα μουσικολογικῆς ἔρευνας: ιστορικὴ καὶ θεωρητικὴ διάσταση

Ὡς μουσικὸς πολιτισμὸς ἡ Ψαλτικὴ Τέχνη ἀπαιτεῖ ἕνα πλήρες σύστημα μουσικολογικῆς προσέγγισης καὶ ἔρευνας. Ὑπάρχουν σαφῶς δυὸ μεγάλες διαστάσεις· ἡ ιστορικὴ καὶ ἡ θεωρητικὴ, στὶς ὁποῖες συνυπονοεῖται πάντοτε καὶ ἡ πρακτικὴ διάσταση. Αὐτὲς οἱ διαστάσεις εἶναι οἱ δυὸ βασικοὶ κλάδοι πού ἀνέπτυξε ἡ μουσικολογικὴ ἔρευνα τοὺς τελευταίους αἰῶνες γιὰ τὸν Δυτικὸ Μουσικὸ Πολιτισμὸ. Δηλαδή, ὁ Ἱστορικὸς καὶ ὁ Συστηματικὸς κλάδος. Στὸ Τμῆμα Μουσικῶν Σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν εἴχαμε τὴν εὐκαιρία νὰ συζητήσουμε πλατιά, στὸ πλαίσιο τοῦ ὀρισμοῦ τῶν τομέων ὁμοειδῶν γνωστικῶν ἀντικειμένων, καὶ νὰ συσκε-

Φθῶμε καὶ γὰρ τὸν ὀρισμὸ τῶν ἐπὶ μέρους μαθημάτων τῆς εὐρύτερης Βυζαντινῆς Μουσικολογίας. Καὶ προέκυψαν δεκάοχτῶ ἢ καὶ εἴκοσι καὶ περισσότεροι τίτλοι μαθημάτων, κατὰ τρεῖς, τέσσερεις ἢ καὶ πέντε ἐνότητες: ἡ ἱστορία, ἡ σημειογραφία καὶ παλαιογραφία, ἡ μελοποιία καὶ μορφολογία, ἡ θεωρία καὶ ἡ πράξις. Ἡ μορφή τῶν μαθημάτων, ὡς ὑποχρεωτικῶν καὶ ἐπιλεγομένων, βασικῶν καὶ πρακτικῶν καὶ σεμιναρίων καὶ συγγραφικῆς ἀσκήσεως, ἐξειδικεύει τὴν μάθησιν καὶ φανερώνει τὸν μέγα ὠκεανὸ τῆς μελοποιίας.

Αὐτὸς ὁ μέγας ὠκεανὸς γίνεται γνωστὸς καὶ βατὸς ὕστερα γὰρ ὅποιονδήποτε διάπλουν, μὲ βάρκα στὰ ρηχὰ ἢ μὲ ἱστιοφόρο στὰ ἀνοιχτά, μὲ τοὺς πλήρεις Καταλόγους ἀναλυτικῆς περιγραφῆς τῶν μουσικῶν χειρογράφων. Ἡ πρωταρχὴ ἔγινε μὲ τὸν σχεδιασμένον ἐπτάτομο κατάλογο «Τὰ Χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς – Ἅγιον Ὄρος»· καὶ συνεχίστηκε μὲ τοὺς ὁμότιλους καταλόγους, δηλαδὴ «Τὰ Χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς» μὲ προσδιορισμούς: Νησιωτικὴ Ἑλλάδα – Α' Ὑδρα, Μετέωρα, Σινᾶ, Ἀγγλία, πονήματα τῆς ἀφεντιᾶς μου καὶ τῶν φιλόπωνων μαθητῶν μου καταλογογράφων. Καὶ πρέπει νὰ ὀλοκληρωθῇ ἡ καταλογογράφηση ὅλων τῶν χειρογράφων, ὅπωςδήποτε περισσότερων ἀπὸ ἐπτὰ χιλιάδες, ἀποκειμένων σὲ βιβλιοθῆκες καὶ μοναστήρια στὴν Ἑλλάδα καὶ ἔξω ἀπ' τὴν Ἑλλάδα. Τότε θὰ ξέρομε καλὰ καὶ θὰ καυχιόμαστε τὴν καλὴν κἀχρησιν γὰρ τὴν κληρονομία μας αὐτή.

☛ Ἡ Ψαλτικὴ, ὡς μουσικὸς πολιτισμὸς, εἶναι μνημεῖο πανθαύμαστο καὶ τῆς πρέπει ἀπολυπραγμόνητος σεβασμὸς.

9. *ἀνάλυση καὶ αἰσθητικὴ τῶν μελουργημάτων, ἢ τῶν ἔργων τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης· δηλαδὴ μελοποιία καὶ μορφολογία*

Ὁ μουσικὸς πολιτισμὸς, ὅπως ὅλοι οἱ πολιτισμοί, ἐπιβάλλεται καὶ εἶναι πραγματικότητα ὡς ἓνα βουνό· θέλεις δὲν θέλεις στέκει ἐκεῖ, καὶ ἀπὸ σένα, τὸν καθένα μας, ἐξαρτᾶται νὰ πᾶμε νὰ τὸν περπατήσουμε. Εἶναι δηλαδὴ ἀντικείμενο προσέγγισης καὶ παρατήρησης καὶ ἀνάλυσης. Νὰ δοῦμε καὶ νὰ ὀρίσουμε τίς ποικίλες καὶ παντοειδεῖς μορφές, νὰ καταγίνουμε δηλαδὴ καὶ ν' ἀναπτύξουμε τὴν Μορφολογία. Ἡ ἀνάλυση τῆς μορφῆς θὰ μᾶς ὀδηγήσει στὴν μελοποιία· ἡ μελοποιία θὰ μᾶς πᾶει στὴν σημειογραφία καὶ τίς "θέσεις", δηλαδὴ τίς ἐνώσεις τῶν σημασιῶν γιὰ τὴν μορφοποίηση ἢ σχηματοποίηση τοῦ μέλους, ποὺ εἶναι καὶ τὸ ἐνδύμα τοῦ λόγου καὶ τῶν νοημάτων· καὶ τὸ μέλος ἀναζητᾶει τὸν ποιητὴ του, τὸν μελοποιό· καὶ ὁ ποιητὴς ζεῖ καὶ κινεῖται στὸν χρόνο του ἀλλὰ καὶ στὸν τόπο του, εἶναι ἱστορία καὶ δημιουργεῖ ἱστορία· καὶ ὁ κάθε χρόνος καὶ καιρὸς ἔχει τὴν αἰσθητικὴ του. Πρέπει νὰ βροῦμε τρόπο νὰ τὰ δοῦμε καὶ νὰ τὰ ποῦμε ὅλα αὐτά. Καὶ μόνο τότε θὰ ἔχουμε τὴν ἠχητικὴ ἀγαλλίαση καὶ ἀπόλαυση πεπληρωμένη· καὶ μόνο τότε ὁ ἐρμηνευτὴς ψάλτης καὶ οἱ χοροὶ ψαλτῶν θὰ ψάλουν εὐμορφα καὶ νόστιμα καὶ "συνετῶς" καὶ τὸ ψάλμα τους θὰ εἶναι ἠχάδι στὶς ἀκοές μας.

☛ Ἰδού, νέοι μουσικολόγοι μου, εὐρὺ πεδίο ἔρευνας· ἡ αἰσθητικὴ τῆς Ψαλτικῆς.

1. ἑρμηνευτικὴ τῆς σημειογραφίας καὶ τῶν μελουρημάτων

Σήμερα τὴν τάξη τῶν ψαλτῶν ἀπασχολεῖ ἡ ἑρμηνεία ἢ ἡ ἀπόδοση τῶν τροπαρίων καὶ τῶν ἄλλων ψαλμάτων ποὺ εἶναι ἀναγκαῖα στὴν ψαλτὴ λατρεία μας. Καὶ λέω τάξη τῶν ψαλτῶν καὶ ἐννοῶ τοὺς Συλλόγους καὶ ἀναφέρομαι στοὺς ψάλτες ἐκείνους, –χωρὶς τὴν διάκριση σὲ ὀφφίκια–, ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ τὴν διοίκηση τῶν Συλλόγων καὶ θέλουν νὰ πρωτοστατοῦν στὰ ψαλτικά θέματα, πράγμα βέβαια θεμιτὸ μέχρι ἑνὸς βαθμοῦ. Καὶ λέγοντας ἀναγκαῖα ψάλματα στὴ λατρεία ἐννοῶ αὐτὰ ποὺ καθιερώθηκαν μὲ τὶς ἐκδόσεις καὶ ἐπανεκδόσεις τῶν ψαλτικῶν βιβλίων κατὰ τὴν παράδοση τῶν κατὰ τόπους πρωτοψαλτῶν καὶ διδασκάλων. Αὐτὴ ἡ ἐκδοτικὴ ἀνακύκλωση τῶν ἰδίων ψαλμάτων, ποὺ τὴν κανοναρχοῦν καὶ ἄλλες σκοπιμότητες, ἀποτελεῖ τὸ πέντε, τὸ πολὺ δέκα, τοῖς ἑκατὸ τῶν δημιουργημάτων τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης καὶ μεγαλουργίας, καὶ κρύβει ἢ δὲν γνωρίζει τὸ βουνὸ τὸ ψηλὸ καὶ θεόρατο καὶ πανθαύμαστο. Κι εἶναι σὰν νὰ ἀρκοῦνται οἱ ψάλτες στοὺς ἥσκιους τῶν πρώτων δέντρων στὰ ριζὰ τοῦ βουνοῦ. Κατὰ τὶς ἐπανεκδόσεις καὶ γιὰ νὰ δικαιολογοῦνται αὐτές, ὁ κάθε διδάσκαλος ἐκδότης παραλλάσσει ἐδῶ κι ἐκεῖ τὸ μέλος κατὰ τὴν ἀρέσκειά του. Ἡ παραλλαγή ὀδηγεῖ στὴν ἀλλοίωση, κι ἡ ἀλλοίωση στὴν παραφθορὰ καὶ τελικὰ στὴν παντελῆ φθορὰ. Καὶ δὲν τοῦ πρέπει ἐνὸς μνημείου τέχνης, ὅπως εἶναι καὶ τὰ ἐπώνυμα δημιουργήματα τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης, μιὰ τέτοια μεταχείριση, δηλαδὴ κακομεταχείριση.

Ἄν προσέξαμε ὅλα τὰ παραπάνω θὰ πρέπει νὰ κατα-

λάβουμε όπι χρειάζεται γνώση για τούτο, γνώση για εκείνο, γνώση για τὸ ἄλλο μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ μᾶς ἀξιώσει ὁ Θεός νὰ καταγίνουμε καὶ μὲ θέματα ἐρμηνευτικὰ τῆς σημειογραφίας καὶ τῶν μελουρημάτων.

☞ Παρακαλῶ, ἀκοῦστε καὶ σεῖς τί ἤχεῖ στ' αὐτιά μου· ἤχεῖ ἡ εὐχή καὶ ἡ λαχτάρα κάποιου ζηλωτοῦ μαθητοῦ τῆς Ψαλτικῆς, ποὺ σημείωσε στὰ 1700: "... κι ὁ Θεός νὰ μὲ ἀξιώσει νὰ μάθω καὶ τὸ μέλος καὶ τὸ ψάλω στὴν ἀγαπημένη μου πατρίδα Φιλιπούπολη".

ια. περιφαιτολογικὰ θέματα

Παλαιότερα, κατὰ τὸν σχεδιασμὸ ἐνὸς πλήρους προγράμματος σπουδῆς τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης, εἶχα χρησιμοποιοῦν καὶ τὸν ὄρο "περιφαιτολογικὰ θέματα". Τὸν φέρνω πάλι μπροστά μου. Τί θὰ ἐννοοῦσαμε ὡς περιφαιτολογία; "Όλα τὰ ἄλλα πέρα ἀπ' τὴν σπουδὴ τῆς Ψαλτικῆς ὡς πράξης. Ἡ Ψαλτικὴ εἶναι μὰ πολὺπτυχὴ ἐκφραση στὸν χῶρο τῆς λατρείας. Στὴν Ψαλτικὴ συνυπάρχουν καὶ πολλὲς ἄλλες τέχνες καὶ ἐπιστῆμες· δηλαδὴ, ἡ ποίηση, ὡς ὕμνογραφία, ἡ μετρικὴ καὶ μάλιστα ἡ ρυθμικὴ, ποὺ ὡς πνεῦμα φυσαεὶ καὶ κινεῖ τὸ μέλος, ἡ ἀγιολογία καὶ ἡ ἐορτολογία, ἡ δογματικὴ καὶ ἡ συμβολικὴ – γενικὰ ἡ θεολογία. Δὲν εὐμοιροῦν ὅλοι οἱ ψάλτες μιᾶς τέτοιας πλατειᾶς μόρφωσης, καὶ μάλιστα πανεπιστημιακοῦ ἐπιπέδου, καὶ πιὸ στενά, Θεολογικῶν ἢ Φιλοσοφικῶν Σχολῶν. Τὸ φωνητικὸ τάλαντο δὲν φωλιάζει μόνον στὸν λάρυγγα τῶν ἀνθρώπων τοῦ στενοῦ ἐκκλησιαστικοῦ περιβόλου, ἀλλά, δόξα τῷ Θεῷ, ἀποτελεῖ

δώρημα ἄνωθεν καταβαῖνον σὲ δίκαιους καὶ ἁμαρτωλούς, σὲ πλούσιους καὶ φτωχούς, πού σπουδάζουν τὴν ποικίλη γνώση, ἢ δὲν σπουδάζουν καθόλου, ἀλλ' ἀγαποῦν τὰ θεῖα σκηνώματα καὶ ἀνυμνολογοῦν τὸν Θεὸ καὶ τοὺς ἁγίους του. Γιὰ ὅλους αὐτοὺς πρέπει νὰ μεριμνήσουμε οἱ ἐπιστήμονες μουσικολόγοι, καὶ οἱ φιλότιμοι ψάλτες, καὶ βέβαια ἡ κηρύττουσα ἐκκλησία· νὰ διδάξουμε περιψαλτολογικὰ θέματα, πού δὲν τὰ ὀρίζω τώρα ἐδῶ. Τὸ πρᾶγμα σημαίνει, πέρα ἀπὸ ἄλλα, πὼς χρειάζονται νέα προγράμματα στὴν ψαλτικὴ ἐκπαίδευση.

☛ Καὶ ἰδού, ἄλλος καλὸς τομέας πού ἀναμένει τὴν καλὴ ἀνάπτυξή του, γιὰ τὸ καλὸ τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης.

ιβ. ἡ ψαλτικὴ τέχνη εὐεργέτις τῆς ἐλληνικῆς τραγουδοποιίας

Ἐχω σημειώσει καὶ μιὰ δωδέκατη παράγραφο σ' αὐτὸ τὸ πρόχειρο ἀδολέσχημά μου, μὲ τὸ ὁποῖο ἴσως σᾶς κούρασα. Ἡ Ψαλτικὴ Τέχνη ὡς πλήρης καὶ αὐτόνομος ἐλληνικὸς μουσικὸς πολιτισμὸς ἔχει τὴν ἐκφρασή του καὶ στὸν ἐξωλατρευτικὸ χῶρο, τὰ τραγούδια, πρᾶγμα ἀπόλυτα φυσιολογικό. Οἱ βαφτισμένοι χριστιανοὶ στὴν ἐκκλησιὰ λατρεύουν τὸν Θεὸ καὶ τοὺς ἁγίους του, κι ἔξω ἀπ' τὴν ἐκκλησιὰ, οἱ ἴδιοι ἄνθρωποι τραγουδοῦν καὶ χορεύουν· κι ἀλλοίμονο ἂν δὲν τὸ κάνουν καὶ μένουν στὴν κατάθλιψη τῆς βλοσυρῆς κι ἀγέλαστης ἀμουσίας! Οἱ ψάλτες ὅλοι εἶναι καταπληχτικοὶ τραγουδιστές, καὶ κάποιες φορές καὶ τραγουδοποιοί. Παλαιότερα, –καὶ πάλι εἶχα τὴν ἐμπνευση πρῶτος νὰ τὰ βαφτίσω–, τὰ

τραγούδια τῶν ψαλτῶν ἦταν τὰ “ψαλτοτράγουδα”. Καὶ ψάλτες ἢ ἄλλοι διδάσκαλοι καὶ κωδικογράφοι εἶναι αὐτοὶ ποὺ κατέγραφαν μὲ τὰ σημάδια τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς τὸν μεγάλο ἀμνητὸ τῶν τραγουδιῶν, κι ὄχι μόνο ἐλληνικῶν, ἀλλὰ καὶ τουρκικῶν καὶ περσικῶν καὶ ἄλλων λεγομένων “ἐξωτερικῶν”. Ὁ λόγος ἐδῶ εἶναι γιὰ τὴν κοσμικὴ μουσικὴ σήμερα στὸν τόπο μας. Ἄν μπορούμε νὰ κάνουμε μιὰ μεγάλη ἀφαίρεση τοῦ κατακλυσμοῦ τῆς παντοίας ξενικῆς καὶ ξενόγλωσσης μουσικῆς, καὶ μάλιστα τῆς ἀμερικανόφωνης, μὲ τὴν ὁποία ἐθίστηκε ὁ νεοέλληνας, θὰ δοῦμε ὅτι τὰ τελευταῖα χρόνια θάλλει καὶ μιὰ ἐλληνότροπη τραγουδοποιία. Εἶναι πολλὰ τὰ σύγχρονα ἐλληνικὰ τραγούδια ποὺ βγήκαν ἀπ’ τὴν γνώση τῆς θεωρίας τῆς ἐλληνικῆς Ψαλτικῆς Τέχνης. Πολλὰ τραγούδια μυρίζουν ἦχους καὶ τρόπους καὶ ἦθος, ἀκόμα κάπου κάπου καὶ ἰσοκράτημα, τῆς ψαλτικῆς μας. Καὶ δὲν εἶναι μιὰ συνέχεια τῆς ρεμπέτικης μουσικῆς, ποὺ κι ἐκείνη εἶναι πρωτοξαστέρφη τῆς ψαλτικῆς· εἶναι καινούργια δημιουργία πολλῶν φιλότιμων τραγουδοποιῶν ποὺ σκύβουν συνειδητὰ στὴ γνώση τῆς δομῆς τῶν ποικίλων ψαλμάτων τῆς λατρείας μας.

■ Ἄρα, ἡ ψαλτικὴ εἶναι εὐεργέτης καὶ τῆς ἐλληνικῆς τραγουδοποιίας.

Φίλοι μου, σᾶς ἀπευθύνω τὸν ἀκροτελεύτιο λόγο μου·

Ἡ Ψαλτικὴ ποὺ μᾶς συνοδεύει ἐμᾶς τοὺς Ἕλληνες σὲ ὅλη μας τὴ ζωὴ ὡς βίωμα, γιὰτὶ εἶναι σύμφυτο παρακαλούθη-

μα ἀπὸ γεννησιμιοῦ μέσα μας, μᾶς ὑπαγορεύει τὴν μουσικὴ
ἐκφραση σὲ ὅλα τὰ ἐκδηλώματα. Ἡ Ψαλτικὴ ὅπως κι ἡ
γλῶσσα μας ρέει σπὶς φλέβες μας. Ὅλοι οἱ Ἕλληνες μπο-
ροῦν νὰ ψάλουν κι ὅλοι μποροῦν νὰ τραγουδοῦν. Κι αὐτὸ εἶναι
τὸ θαῦμα πὸ μᾶς θαυμάστωσε ὁ Θεός, μὲ τὸ ὁποῖο ζοῦμε
καὶ γιὰ τὸ ὁποῖο ἀξίζεις νὰ ζοῦμε. Σᾶς εὐχαριστῶ.

γρῆσάτης

Πλατανιά, στὸ σπίτι μου, 23-24 μᾶη 2011

